

Almási Tibor

IV. BÉLA

(1206–1270)

Régi és új határán élte napjait Magyarország abban a fél évszázadban, amikor IV. Béla király akarata – előbb csak mint fontos befolyásoló erő, majd mint irányt szabó legfőbb szándék – alakító hatással volt a királyság sorsára. Az 1214-ben fejére helyezett koronát 56 éven át viselte, s még ha felserdülése hat-nyolc évében nem is volt tevéleges része a hatalmi intézmények működtetésében, a fennmaradó közel ötven év olyan példátlanul hosszú idő az Árpádok történetében, hogy már csak az időtartam tekintélyessége is jelentősé teszi személyét. A *Szent István* alkotta királyság építményét éppen a 13. század elejére kezdték ki a változások, majd az 1241. évi mongol támadással soha meg nem élt, hallatlan megrázkódtatás érte az országot. A történelem eme roppant kihívásai kivételes felelősséggel járó döntések meghozatalát rótták feladatul Béla királyra, amelyek hosszú távon, bizonyos elemekben évszázadokon át éreztették hatásukat.

Béla II. *András* király és a meráni *Gertrúd* királyné elsőszülött gyermekeként 1206 második felében látta meg a napvilágot. Gyermekéveire súlyos árnyékként vetült az a megrázkódtatás, amelyet anyjának 1213. évi meggyilkolása okozott. A *Gertrúd*ot érintő későbbi meleg hangú megemlékezései alapján a szerető és féltő anyai gondoskodás utáni vágy erős maradhatott benne, annak ellenére, hogy apja viszonylag gyors új házasságával *Jolánta* személyében ismét királyné került az udvarba, és körültekintően kiválasztott, feladatukat gondosan ellátó nevelők – *Miska* ispán, majd egy időre anyai nagybátyja, *Bertold* – szolgálták épülését. Apja udvara nem kínálta számára azt a nyugodt légkört, amely kiszámítható biztonságot nyújtott volna a gyermeknek, hiszen a mindennapok nyugalmát rendre helyezkedő pártemberek harcai zilálták szét, s e küzdelmekben a királyi elsőszülött is hamar eszközként került a számításokba. A nyolcéves Béla megkoronázása ugyanis kétségtelenül pártharcos ambíciók következménye volt, hiszen a személye köré szervezett udvartartás egyszerre kínált tisztas és javadalmazásra jogalapot nyújtó pozíciókat, ugyanakkor a királyi politikától bizonyos távolságtartásra is lehetőséget adó hatalmi állásokat. Ma már nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy a koronával a fején felserdülő fiatalember világszemléletét mely hatások milyen mértékben alakították. Valamelyest talán az anyja halála óta cipelt sú-



lyos lelki teher vitte a korai önállósodás, az idejekorán történt felnőtté válás felé személyiségfejlődését. Képtelen volt azonosulni nyughatatlan apjának zaklatott és kaotikus világával, amely iránt végig bizalmatlan tartózkodással viselkedett. Nem szabad persze lebecsülni ama befolyás jelentőségét sem, amely saját szűkebb udvari környezetét, a király ellenzékét alkotó főemberek hatásaként érte, akik az ifjú király szemléletének alakításán keresztül munkálkodhattak a jobb idők eljövételén a maguk számára. E tényezők együttes számbavevétele alapján annyi mindenestre kétségtelen, hogy Béla az 1220-as évektől mindinkább erősödő belső meggyőződés alapján helyezkedett szembe apjával, és állt az újításokkal kísérletező királyi politika ellenzőinek élére.

Önállósodása részint abban jutott kifejezésre, hogy házasságot kötött a II. *András* szentföldi hadjáratának egyik – mondhatni egyetlen kézzelfogható – eredményeként Magyarországra került *Laszkarisz Máriával*, a nikaiai görög császár leányával, részint pedig abban, hogy apja átengedte számára a Dráván túli, Szlavónországnak nevezett terület kormányzatát. Az utóbbi lépés megtörténtében ismét komoly szerepet játszott a Béla mögé felsorakozott főúri ellenzék nyomatékos fellépése. A különkormányzat kicsikarása minőségileg javított a II. *Andrással* való szembehelyezkedés lehetőségein. Meglehet, hogy a 14 éves Béla ekkor még kevésbé volt határozott apjával szemben, hiszen 1222-ben engedett *András*

sugalmazásának, és *Máriát* magától eltasztva nem zárkózott el egy újabb házasság gondolatától. Ám mivel a pápa végül az első házasság fennmaradása mellett döntött, visszafogadta feleségét, s a lépését rosszálló II. *András* haragja elől 1223 végén Ausztriába menekült. Az apa és fia közötti ellentétek éleződését az a tény sem fedi el, hogy ezt a konfliktust végül a hathatós pápai közvetítés elsimította. Béla visszatérhetett, s házassága az első gyermeküket éppen 1224-ben megszüülő *Máriával* a király haláláig zavartalanul fennmaradt.

Ahogy a férfivá érett és mások eszközeként mind kevésbé felhasználható Béla kormányzásra vonatkozó önálló elképzelései kiformalódtak, úgy rajzolódtak ki azon személyiségvonásai is, amelyek apja alkatától legalább annyira elütőnek mutatták őt, mint amennyire politikai nézeteik különböztek. Béla értékvilágában a kiszámítható rend, a biztonság, a kipróbálthoz és értékállóhoz való ragaszkodás, a hagyomány- és tekintélytisztelet, az óvatos változtatások, a körültekintő, távlatokra is ügyelő átgondoltság alkották a meghatározó elemeket. Ezzel szemben erősen ódkodott a hirtelenkedő rögtönzés és kísérletezés minden fajtájától, a fölösleges kockázattól, a bevált formák felrúgásától, az ésszerűtlen nagyvonalúságtól, a kényszerekkel szembeni elvtelen engedményektől. Makacsul állhatatos és következetes volt, szívós és kitartó, elvárásaiban szigorú, emberi kapcsolataiban tartózkodó, olykor kissé talán bizalmatlan is.

E beállítódás természetszerűleg szembehe-lyezte II. *András* kormányzati gyakorlatával. Hite szerint apja kormányzata rossz irányba vitte az országot, amikor meggondolatlan és fölösleges adományok sorával aláásta a királyi birtokállományban megtestesülő hatalmi alapokat, amikor ezzel egyidejűleg túlzott gyarapodáshoz segítette kegyeltjeit, és amikor az elvesztett bevétel pótlását keresve a pénzügyigazgatásban hitetleneket, zsidókat és mohamedánokat juttatott vezető szerephez, előidézve mindezzel a királyi tekintély megingását. Szeme előtt kívánatos és visszaállítandó világként a nagyapja, III. *Béla* korabeli állapotok képe lebegett.

Amikor törekvései érvényre juttatására 1228–1231 között átmenetileg tere nyílt – maga mögött tudva az elégedetlen kárvallo-
tak széles táborát –, kiterjedt birtok-visszavé-

teli politikát folytatott. Apja azonban – megerősítve megingott hatalmát – csakhamar megsemmisítette fia eredményeit. Így Béla hiába rendelkezett önállóan kormányzott országrésszel – előbb 1220–26 között Szlavóniában, majd 1226-tól Erdélyben –, hiába volt viszonylag széles politikai mozgástere támogatói táborának megszervezéséhez, hiába vezettek sikerre önálló, keleti irányultságú külpolitikai próbálkozásai – akár a kunok megtérítésével (1226–27), akár a keleten maradt magyar néprész felkutattatásával (1232, 1235) –, amíg II. András uralkodott, kénytelen volt megadó türelemmel elfogadni a szemében kárhozatos berendezkedés ártó működését.

A tettek ideje 1235-ben, apja halálával érkezett el számára. Gyorsan és szigorúan megbüntette az elhunyt király egykori legfőbb támaszait. A volt nádort, *Ampod fia Dénest* nemcsak börtönbe záratta, hanem meg is vakítottatta. Menekülnie kellett előle *Beatrix*nak, a megözvegyült, éppen gyermeket váró ifjú királynénak is. A bosszú együtt járt a királyi földállományt gyarapító birtokelkobzásokkal. Természetesen a továbbiakban már nem gördült akadály a módszeres birtokrestaurációs politika elé. Az eltökélten véghezvitt kiterjedt visszavételek először csak csalódást keltettek az új király híveiben, akik a II. András-kori mellőzöttség után most elsősorban kárpótlást jelentő adományokat reméltek az új királytól, ám azok szinte teljesen elmaradtak. Amikor

Nem növelték Béla népszerűségét a királyi tekintély emelését célzó intézkedések sem. Jelenlétében nem ülhetek le többé a nagyurak, akiknek székeit elégettette. Udvarában személye szinte megközelíthetetlené vált azáltal, hogy kötelezővé tette az írásbeli kérvények benyújtásán alapuló ügyintéztést. A csalódottak neheztelése akkor vált gyűlöletté, amikor 1239-ben befogadta országába a mongolok elől menekülő kunokat, s azok a király gyámolító védelme alatt számtalan, nomád életmódjukból eredő, megtorolhatatlan sérelmet okoztak a magyaroknak. A király pár év alatt valóban kiszélesítette hatalma birtokalapját, s a távolságtartó uralkodói tekintély elfogadására is rászorította alattvalóit, ám az elért eredményeket alapjaiban kérdőjelezte meg a személyét övező növekvő ellenszenv és bázisának elvesztése. A belső meghasonlás a tatár fenyegetéstől érkező hírek fényében vált különösen veszélyessé. A tatár támadás bizonyossá válása 1241 elején ráadásul újabb gyanakvásoknak adott táptalajt a kunok iránt, ami a haragvó magyarokat – már a mongol invázió napjaiban – *Kötöny* kun király megölésére és a népe körében végrehajtott vérengzésre ragadtatta, mire a kunok nagy dúlással déli irányban elhagyták az országot.

A Sajó menti muhi csatában 1241. április 11-én elszenvedett döntő vereség után Béla király roppant viszontagságok közepette jutott el a dalmáciai Trau várának oltalmat adó falai

tésre kényszerítette, s valószínűleg számos helytálló tanulság levonására is ekkor érkezett el az alkalom. A tatárjárás mindenesetre éles cezúrát vont uralkodásának két korszaka közé.

Az utókor előtt nem kétséges, hogy országulásának első éveiben igyekezete egy letűnt állapot visszahozására alapvetően irreális és anakronisztikus volt. A gazdaság előrehaladott szerkezeti átalakulása és ezzel összefüggésben a társadalom átrétegződése feltartóztatlanul a Szent István-i berendezkedés felbomlásának irányába haladt, amely rendszert végül is nagyrészt maguk alá temették az elpusztult ország romjai. IV. Béla, kezdeti elképzeléseiből sok mindennel szakítva, feladta a meddő kísérletezést a régi világ újraélesztésével. Józan realizmussal látott az ország újjáépítéséhez. A valóságos viszonyokat jobban számba vevő s azokból kiinduló kormányzati politika kényszere talán nem kis részben abból eredt, hogy az országot a tatárok újabb támadásától való rettegés bénító béklyójából csak olyan gyakorlatias és céltudatos intézkedések sorával lehetett kiszabadítani, amelyek mindent a védelmi képesség erősítésének rendelték alá, és e cél jegyében összpontosították a mozgósítható erőforrásokat.

Ráadásul Béla alkati adottságai kifejezetten alkalmassá tették személyét az átgondolt, tervszerű országépítésre. Nem a harcok embere volt, egyszerre értve ezen a fegyverrel vívott mezei ütközeteket s a politikai csatározásokat.



azonban táborának tagjai személyesen is közvetlenül szembetalálkoztak a király földelvélteli igyekezetével – ideértve az egyházi birtokosokat is –, zajos elégedetlenség tört ki.

közé. A nyugati hatalmaktól remélt segítség elmaradását itt kellett csalódottan tudomásul vennie. Az országvesztés kijózanító erejű csapása nyilvánvalóan mély, önvizsgáló számve-

Az előzőhöz hiányzott belőle a csatanyeréshez szükséges hirtelen döntések s a bizonyos fókig nélkülözhetetlen kockázatvállalás képessége, az utóbbiak terén pedig kunok elvszerű-

ségéből eredő merev gondolkodásmódja akadályozta, hogy széles támogatói tábor erejét tudja mozgósítani céljai érdekében. A tatárjárást megelőző belső politikai harcok folytathatatlanok voltak mindkét részről. Nem az előkelők által elszenvedett nagy vérvesztés tette ezt lehetetlenné és értelmetlenné, hanem részben a kétség az elpusztított ország életre kelhetősége felől, részben a rémisztő félelem a szörnyűség megismétlődésétől, részben pedig az a reményesség, amelyet a véstől túlélő király személye testesített meg a folytonosság és a folytathatóság ígéretével. A katasztrófa így mindkét oldalon fordulatra kényszerítette a feleket. A király előtt az ország felépítésének Szent Istvánéhoz mérhető feladata állt, amelyet mindenki számára nyilvánvalóan csak ő irányíthatott, s képes is volt kellő körültekintéssel, átgondoltsággal, kitartó és alapos szervezőmunkával eleget tenni e hivatásának. Az ebben segíteni tudók és akarók immár biztos viszonzására számíthattak.

IV. Béla 1242 után már nem zárkózott el a földjuttatásoktól, és felhagyott a tömeges birtokviszavétellel. Adományaiiban sűrűn szabott katonai feltételeket. Nagy energiát fordított a korszerű nehézfegyverzetű lovasság és az azt kiegészítő mozgékony, nyilazó könnyűlovasság erősítésére a régi, elavult, a királyi várszervezeten nyugvó haderő helyett. A költséges páncéloskatonaság kiállíthatósága érdekében ugyanúgy adott birtokokat, mint a ropant összegeket felemészítő kővárépítés ösztönzésére. A várépítésben ő maga és családja ugyancsak élen járt. Az erődítések létesítése a városokra szintén kiterjedt. Védhetőbb falak közé telepítette át Pest és Zágráb lakosságát, de a falakon belülré költöztette az esztergomi és a székesfehérvári polgárokat is. Kiváltságlevelek kiadásával települések sorát pártfogolta várossá fejlődésükben. A megfogyatkozott népességű országba visszafogadta a katonai szempontból számára nagy jelentőségű kunokat. A lakosságpótlás jegyében nagy paraszti tömegek költöztek be az országba a határokkal szomszédos románok és szlávok lakta területekről. A nyugati térségből elsősorban mesterségekhez, bányászathoz értő, városalkó népesség érkezett, főként német jövevények. Célpontjukat elsősorban a Felvidék ekkor fellendülő bányavárosai jelentették.

Külpolitikáján is változtatott: csalódást keltő tapasztalatai nyomán a nyugati kapcsolatok erősítése helyett inkább azokkal a szomszédos területekkel igyekezett jó viszonyt ápolni, amelyekkel országa osztozott a tatár fenyegetettségben. Ennek jegyében gyermekei közül többet – nyolc leánya és két fia volt – rangon alul, keleti fejedelmi családok tagjaival házassított össze. A trónörökös *István* herceg is kun feleséget kapott. Végleg feladta a magyar külpolitika fél évszázados halicsi expanziós törekvését, s szövetségi viszonyt teremtett (1250). Ausztria területén viszont többször háborús konfliktusokba keveredett. 1243-ban előbb visszavette a tatárjárásakor osztrák kézre került nyugat-magyarországi megyéket, majd amikor az 1246. évi, Ausztria elleni had-

járata során az osztrák herceg is elesett, és kihalt a hercegi dinasztia, megindult a magyar és cseh király vetélkedése Ausztria birtoklásáért. A harcok csak átmeneti sikereket hoztak Béla és időközben megkoronázott fia, *István* számára. Végül *II. Ottokár* cseh királynak a Morvamezőn aratott kroissenbrunni győzel-



me 1260-ban véget vetett a magyar terjeszkedési törekvéseknek, és megszűnt *István* rövid életű stájer hercegsége is.

A magyar külpolitika 1250-es évekbeli tartós ausztriai aktivitása bizonyos fokig a helyreállítás eredményeiről, a belső rend megszilárdulásáról árulkodik. Másfél-két évtized elteltével sokat oldódott a fenyegetettség görcse is. IV. Béla átfogó intézkedései az 1241 előtti politikához képest sokkal inkább összhangban voltak az ország több mint fél évszázada megindult társadalmi és gazdasági átforgalmazásával: e fejlődési folyamatokat immár nem feltartóztatni, hanem szabályozott mederben tartani igyekeztek, s jól szolgálták a belső energiák gyarapodását. Ugyanakkor az 1250-es évek végére már olyan gondok is ki-



ütköztek, amelyek a helyzet elmérgesedéséhez vezetve rövidesen újra belviszályokba taszították az országot. A probléma megint a trónörökös önállóodási próbálkozásának képében jelentkezett. Kétségtelen, hogy az 1239-ben megszületett s már 1246 előtt királlyá koronázott *István* alkatilag sok tekintetben különbözött apjától. Tetterős, tettvágy-

tól égő, önálló ambíciókat hordozó és határozott cselekvésre képes fiatalember volt, akinek nehezebb esett kellő megértést tanúsítani apja óvatos konzervativizmusa iránt. Ismét megfigyelhető a világi arisztokrácia hatalmi törekvése is, amely, mint már annyiszor, ismét a maga hasznára fordíthatta a dinasztia belüli meghasonlást. Az ország irányításában szűk két évtizeden át tapasztalt belső egység lassan felbomlott. Elérkezett egy generációváltás ideje, s IV. Béla korábbi, kipróbált, hű munkatársait olyan nemzedék váltotta fel, amely számára nem volt már eleven tapasztalat a tatárok okozta borzalom. Nem éltek át a fenyegetettség ama félelmét sem, amely apáik nemzedékét a királyi hatalom szolgálatába állította. Birtokosai és élvezői voltak viszont azoknak a dús javaknak és felhalmozott erőforrásoknak – köztük olykor már frissen épült váraknak is –, amelyek erőssé tették őket, s e hatalomtudat a hű közszolgálat helyett fokozatosan a magánhatalmi pozícióépítés irányába billentette érdekeltiségüket. IV. Béla király tehát a középkor sok más, sikeres hatalmi konszolidációt végrehajtó uralkodójával ellentétben – valamelyest talán épp öntörvényű személyiségéből, tartózkodó és távolságtartó alkatából eredően – nem tudta stabilan és huzamos időre magához kötni a konszolidációra vele szövethető, általa pozíciókba emelt arisztokráciát.

István király 1257-ben Erdélyben, 1259–60-ban pedig a rövid időre magyar hatalom alá került Stájerországban jutott önálló kormányzatú hercegséghez. Néhány év múlva azonban gyorsan szélesedő táborral a háta mögött még ennél többet is elért. A fegyveres konfliktus határára jutott ellentéteket apjával 1262–63 során már csak olyan egyezmények tető alá hozásával lehetett elhárítani, amelyek a Dunától keletre eső országgrész teljes egészében *István* hatalmába juttatták. Az így kialakult, átmenetinek bizonyuló ifjabb királyság intézménye végeredményben formálissá tette Magyarország egységét. Teljes főhatalmának helyreállítását IV. Béla király fegyveres úton sem tudta kieszközölni; hadai kezdeti sikerek után 1265 tavaszán Isaszegnél súlyos vereséget szenvedtek fia erőtől. Az ekként Béla haláláig tartósodó országmegosztás fontos előjátékát jelenti az Árpád-kor végére megvalósult tartományúri széttagolódásnak.

IV. Béla 1270-ben halt meg, csak kevéssel élve túl azt a megrázkódtatást, amelyet kedves és engedelmes másik fia, *Béla* macsói és boszniai herceg utód nélküli halála okozott számára. Bár halálakor a politikai zavaroktól terhes, megosztott ország képe nagyon távol állt attól a tervbe vett szilárd és rendezett, erős belkormányzatú királyságtól, amelynek megteremtésén egész életében fáradozott, ugyanakkor az mégis kétségtelen, hogy 1270-re Magyarország túljutott a pusztulás okozta mély sebek begyógyulásának legnehezebb szakaszán. Ezt az eredményt az utókor elsősorban az ország megújulni képes uralkodója, a lelkiismeretes és gondos szervező IV. Béla király érdemeként méltányolja. ♦